Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 1

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

RAQAMLI PLATFORMALARDA YOSHLAR DUNYOQARASHI SHAKLLANISHINING IJTIMOIY-FALSAFIY OMILLARI

Barxayotjon Muxammadiyevich Uzakov*

Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

✉ barxayotjon33@gmail.com

ANNOTATSIYA

Platformaviy muhit yoshlar dunyoqarashining ijtimoiy shakllanish shartlari sifatida tahlil qilinadi. Konseptual qiyoslash axborot ko‘rinishi, e’tibor, talqin va hukmning farqli vazifalarini ochadi. Algoritmik saralash mustaqil tanlov yoki dunyoqarash o‘zgarishining yagona sababi deb olinmaydi. Platforma imkoniyati bilan foydalanuvchi refleksiyasini bog‘lovchi tahlil matritsasi taklif etiladi.

Kalit so‘zlar

platformalashuv, dunyoqarash, algoritmik vositachilik, ko‘rinuvchanlik, tanlov, refleksiya, ijtimoiy kontekst.

DOI: 10.5281/zenodo.23620952

KIRISH

Raqamli platforma yoshlar uchun axborot manbai bo‘lishi mumkin, ammo dunyoqarashni faqat ko‘rilgan kontentning yig‘indisi sifatida talqin qilish yetarli emas. Dunyoqarash bu maqolada borliq, inson va jamiyat haqidagi izohlar, qadriyatli mezonlar hamda amaliy yo‘nalishlarning o‘zaro bog‘lanishi sifatida olinadi. Muayyan xabarga bildirilgan munosabat uning butun tuzilishini anglatmaydi. Shuning uchun platforma ta’sirini o‘rganishda ko‘rinish, qabul qilish va hukm chiqarish orasidagi farqlar saqlanishi kerak.

Poell, Nieborg va van Dijck platformalashuvni infratuzilmaviy, iqtisodiy hamda boshqaruv jarayonlarining madaniy amaliyotga kirishi bilan bog‘laydi[1]. Gillespie esa algoritmlarning qaysi axborotni tegishli deb ko‘rsatishdagi ijtimoiy ahamiyatini tahlil qiladi[2]. Ushbu manbalar platformaning vositachilik rolini aniqlashtiradi, biroq yosh foydalanuvchining har bir qarashi algoritmning bevosita mahsuli ekanini isbotlamaydi. Foydalanuvchining oldingi qiziqishi, auditoriyasi va oflayn tajribasi ham tekshirilishi lozim.

Tadqiqot savoli: platforma axborotni saralashi bilan yoshning uni o‘z dunyoqarashiga bog‘lashi o‘rtasida qanday ijtimoiy va refleksiv jarayonlar mavjud? Maqsad texnologik determinizm va mutlaq individual tanlov talqinlarini qiyoslab, oraliq tahlil birliklarini ishlab chiqish. Mualliflik hissasi ko‘rinish, e’tibor, talqin, hukm munosabatlarini shaxsning avvalgi tajribasi bilan qayta bog‘laydigan konseptual matritsada ifodalanadi.

MATERIALLAR VA METODLAR

Maqola nazariy-qiyosiy tadqiqotdir. Algoritmik ko‘rinuvchanlik[3], avtonomiyaga ta’sir chegaralari[4] va o‘zaro bog‘langan raqamli hayot[5] haqidagi asarlar vazifalariga ko‘ra ajratildi. Bitta platforma va tarixiy davrga oid tahlil hozirgi barcha tizimlarning texnik tavsifi sifatida ishlatilmadi. Platforma nomlari asosida yoshlarning siyosiy, axloqiy yoki psixologik holati taxmin qilinmadi.

Konseptual tahlil besh birlikni ko‘radi: ko‘rsatilgan material, foydalanuvchining unga e’tibori, bergan talqini, asoslagan hukmi va keyingi qidiruvi. Har bir birlik uchun qaysi kuzatuv kerakligi belgilandi. Birlamchi foydalanish jurnali yoki intervyu yig‘ilmagan; algoritm tajribasi amalga oshirilmagan. Kelgusi tekshiruvda voyaga yetgan 18-30 yoshli ishtirokchilarning rozilikka asoslangan, maqsad bilan chegaralangan materiallaridan foydalanish taklif qilinadi.

NATIJALAR

Ko‘rinish va dunyoqarash orasidagi vositachi jarayonlar. Birinchi natija ko‘rinuvchanlikni qabul qilishdan ajratishdir. Foydalanuvchiga xabar ko‘rsatilgan bo‘lishi uning o‘qilgani, tushunilgani yoki ma’qullanganini anglatmaydi. Shuningdek, ko‘p ko‘rilgan materialni kuzatishning sababi qiziqish, tanqid, tasodif yoki topshiriq bo‘lishi mumkin. Shu bois platformadagi izni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ichki e’tiqodga aylantirish xulosaning tahlil birligini o‘zgartiradi. Ishda bu o‘tishlar alohida dalil talab qiluvchi munosabatlar sifatida olinadi.

Ikkinchi natija e’tibor bilan talqinning farqidir. Bir xil material ikki yosh tomonidan turli hayotiy tajriba bilan bog‘lanishi mumkin. Biri kasbiy imkoniyatni, boshqasi xavf yoki tengsizlikni ko‘radi. Bu farqni faqat kontentning xususiyati bilan izohlash yetarli emas. boydning yoshlar tarmoqlashgan hayoti haqidagi tadqiqoti auditoriya va kundalik munosabatlarning ahamiyatini o‘rganish uchun manba beradi[6]. Mazkur maqolada uning AQSh o‘smirlariga oid doirasi saqlanadi, O‘zbekistondagi holat deb ko‘rsatilmaydi.

Uchinchi natija talqin bilan barqaror hukmni farqlashdir. Bir martalik munosabat uzoq muddatli dunyoqarash o‘zgarishi haqida yetarli dalil emas. Buning uchun shaxsning turli vaziyatdagi izohlari, qarshi dalilga munosabati va keyingi tanlovlari qiyoslanishi mumkin. O‘z fikrini saqlash ham, uni o‘zgartirish ham mantiqiy asosga ega bo‘lishi mumkin. Tadqiqotning mezoni yo‘nalishning o‘zi emas, dalil va qadriyatning hukmda qanday bog‘langanidir.

Foydalanuvchi va platforma o‘rtasidagi qayta aloqa. Gillespie algoritmik tegishlilikning ijtimoiy ahamiyatini, Bucher esa muayyan Facebook kontekstida ko‘rinmas qolish ehtimolining foydalanuvchi munosabatidagi o‘rnini tahlil qiladi[2; 3]. Ushbu manbalardan olinadigan metodologik xulosa saralashni neytral oynaga tenglashtirmaslikdir. Biroq platforma qoidalari foydalanuvchining yagona muhitini tashkil etmaydi. Boshqa manbalar, tanishlar va oflayn voqealar ham axborot tanloviga aloqador bo‘lishi mumkin.

Taklif etilgan modelda qayta aloqa mavjud: oldingi qiziqish platformadagi harakatni shakllantirishi, bu harakat esa keyingi ko‘rinadigan materiallar bilan bog‘lanishi mumkin. Mazkur aylanishning har bir bosqichi empirik tekshirilishi lozim. «Tizim foydalanuvchini o‘zgartirdi» va «foydalanuvchi o‘z qiziqishiga mos muhitni tanladi» izohlari bir-birini to‘liq inkor etmaydi. Ularni ajratish vaqt, kontekst va muqobil manbalar haqidagi ma’lumotni talab qiladi. Hozirgi maqola bunday sababiy ulushlarni hisoblamaydi.

Dunyoqarashga oid xulosaning daliliy bosqichlari. Matritsa texnik izdan shaxsning ichki hukmiga o‘tishni sekinlashtiradi: har bir bosqich alohida material bilan tekshirilishi kerak. Tartib sababiylikni oldindan tasdiqlamaydi.

1-jadval. Platformaviy vositachilik va refleksiv hukm matritsasi

Tahlil o‘lchovi	Tadqiqot savoli	Tekshiriladigan dalil	Talqin chegarasi
Ko‘rinish	Qaysi material taqdim etildi?	Vaqti ko‘rsatilgan ekran qaydi.	Ko‘rsatilish ko‘rilish emas.
E’tibor	Nima ko‘rildi va muhim deb olindi?	Foydalanish qaydi va izoh.	Davomiylik ma’qullash emas.
Talqin	Xabar qaysi tajriba bilan bog‘landi?	Mazmuniy qayta bayon.	Bir kontent bir talqin emas.
Hukm	Xulosa qaysi dalilga tayandi?	Asos, muqobil va noaniqlik.	Bitta munosabat dunyoqarash emas.
Qayta aloqa	Oldingi qiziqish keyingi tanlovga bog‘liqmi?	Avvalgi maqsad va keyingi qidiruv.	Ketma-ketlik sababiyat emas.

Ko‘rinish haqidagi qaydlar faqat ishtirokchi rozi bo‘lgan doirada yig‘iladi. Tadqiqot uchun barcha hisob va yozishmalarni ochish talab etilmaydi. Topilmagan ma’lumot «ta’sir bo‘lmagan» deb emas, dalil yetishmaydigan jihat sifatida belgilanadi.

Natijani tekshirishda kontentni tanlashning o‘zi oldingi qiziqish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligi saqlanadi. Shu bois matritsa bir yo‘nalishli ta’sir zanjiri emas, o‘zaro bog‘langan munosabatlarning tadqiqot xaritasidir.

Shartli vaziyat: kasbiy kelajak haqidagi tavsiyalar oqimi. Yosh foydalanuvchi o‘zi qiziqqan kasbga oid bir nechta videoni ko‘rgach, unga o‘xshash mazmundagi materiallar tez-tez uchrayotganini aytadi. U mazkur kasb eng istiqbolli degan xulosaga kelganini bildirishini faraz qilamiz. Bu real platforma algoritmi yoki muayyan yosh haqidagi kuzatuv emas. Misol ko‘rinish, talqin va hukm o‘rtasidagi farqni tahlil qilishga xizmat qiladi.

Birinchi savol qaysi materiallar ko‘rsatilgani, ikkinchisi qaysilari haqiqatan ko‘rilgani, uchinchisi qaysi dalillar xulosaga asos bo‘lganidir. Muallifning ommabopligi kasb haqidagi xulosaning yetarli dalili bo‘lmasligi mumkin. Biroq foydalanuvchi mazkur videolardan tashqari o‘qituvchi, amaliyotchi va boshqa manbalar bilan ham maslahatlashgan bo‘lsa, qarorni faqat platformaga bog‘lash xato bo‘ladi. Shaxsning oldingi rejasi ham qayd etiladi.

Yondashuv muqobil manbalarni ko‘rishni buyruq sifatida emas, hukmni tekshirish imkoniyati sifatida talqin qiladi. UNESCO media savodxonligi qo‘llanmasi axborotning kelib chiqishi va undan mas’uliyatli foydalanishni birgalikda ko‘rishga undaydi[7]. Shartli yosh muayyan xulosani saqlashi mumkin; masala aynan o‘sha xulosadan voz kechishida emas. Muhim jihat qarshi dalilni tushunishi, qaysi shartda pozitsiyasini o‘zgartirishini aytishi va noaniqlikni yashirmasligidir.

Dunyoqarashni tadqiq etishda kuzatuv chegarasi. Kelgusi kuzatuv bir xil mavzuga doir qisqa davrli foydalanish kundaligi va undan oldingi qarashni qayd qilishdan boshlanishi mumkin. Ishtirokchi qaysi xabarni muhim deb bilgani va nega shunday baholaganini izohlaydi. Barcha shaxsiy qidiruvlarni yig‘ish shart emas. Oldindan kelishilgan mavzuga oid materiallar va ishtirokchining o‘zi tanlagan misollar bilan ishlash mumkin. Tanlashning o‘zi dalilni cheklashi ochiq aytiladi.

Uzoqroq vaqt ichidagi o‘zgarish kuzatilsa ham, u avtomatik algoritmik ta’sir deb talqin qilinmaydi. Ta’lim, tengdoshlar, bandlik yoki hayotiy voqealar muqobil izoh bo‘lishi mumkin. Floridi tahriridagi yondashuv raqamli va kundalik mavjudlikni bog‘liq ko‘rishga yordam beradi[5]. Shu sababli dunyoqarash tadqiqoti platforma izlarini shaxsning ijtimoiy tajribasidan uzib qo‘ymasligi, ammo ularni bir-biriga to‘liq keltirmasligi lozim.

MUHOKAMA

Platforma vositachiligini tan olish foydalanuvchining agentligini inkor etmaydi. Shaxs kontentni rad etishi, boshqa manbaga o‘tishi yoki tavsiyaning maqsadini tanqidiy muhokama qilishi mumkin. Biroq bunday imkoniyatni nazariy jihatdan bilish undan real foydalanish sharoiti borligini anglatmaydi. Vaqt, bilim, til va tizimning tushunarliligi e’tiborga olinadi. Shu nuqtada mustaqil tanlovni mutlaq shaxsiy fazilat emas, ijtimoiy-texnik shartlarda amalga oshiriladigan munosabat sifatida tahlil qilish taklif etiladi.

Susser va hamkorlarining tahlili shaxsga ta’sir bilan uning avtonomiyasini chetlab o‘tuvchi manipulyatsiyani farqlaydi[4]. Shu sababli barcha tavsiyalarni manipulyatsiya deb atash asosli emas. Ayni paytda «foydalanuvchi bosdi» degan dalil ham qarorning to‘liq xabardor ekanini kafolatlamaydi. Maqola interfeys dizayni, tanlov asoslari va keyingi qayta ko‘rish imkoniyatini birgalikda tekshirishni taklif etadi; biror platforma yoki muassasa haqida umumiy hukm bermaydi.

Cheklovlar uch yo‘nalishda saqlanadi: algoritm ichki ishlashi tekshirilmagan, foydalanishdan dunyoqarashga o‘tish empirik o‘lchanmagan, O‘zbekiston yoshlari vakillik tanlanmasi tuzilmagan. Shunday ekan, matritsa kuzatuv savollarini aniqlashtiradi, lekin tasdiqlangan ta’sir modeli emas. Kelgusi tadqiqotda da’volarning qamrovi ma’lumotning qamroviga mos bo‘lishi, ishtirokchilarning qarashlari oldindan taxmin qilinmasligi va noqulay natijalar chiqarib tashlanmasligi lozim.

XULOSA

Raqamli platformalarning dunyoqarashga aloqadorligi axborot ko‘rinishi, unga e’tibor, talqin va hukm chiqarish orasidagi vositachi jarayonlar orqali tahlil qilindi. Bu bosqichlar bir-biriga tenglashtirilmaganda algoritmik saralashning o‘rni bilan foydalanuvchining oldingi tajribasi va refleksiyasini birgalikda o‘rganish mumkin. Mualliflik natijasi mazkur o‘tishlarning har biri uchun alohida dalil talab qiluvchi konseptual matritsadir.

Yoshlarning dunyoqarashi platforma kontentining oddiy yig‘indisi ham, ijtimoiy sharoitdan xoli individual hukm ham emas. Uning shakllanishini tadqiq etish raqamli vositachilik va shaxs subyektligi o‘rtasidagi munosabatni ochishni talab qiladi. Ushbu maqola ta’sirning borligi yoki kuchini o‘lchamaydi; keyingi tadqiqotda o‘lchanishi kerak bo‘lgan aloqalarni va dalilsiz sababiy xulosa chiqarish chegaralarini belgilaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Poell T., Nieborg D., van Dijck J. Platformisation. Internet Policy Review. 2019. Vol. 8, No. 4. https://doi.org/10.14763/2019.4.1425
2. Gillespie T. The Relevance of Algorithms. In: Gillespie T., Boczkowski P. J., Foot K. A. (eds.). Media Technologies. Cambridge, MA: MIT Press, 2014. P. 167–194. https://doi.org/10.7551/mitpress/9780262525374.003.0009

3.Bucher T. Want to be on the top? Algorithmic power and the threat of invisibility on Facebook. New Media & Society. 2012. Vol. 14, No. 7. P. 1164–1180. https://doi.org/10.1177/1461444812440159

4.Susser D., Roessler B., Nissenbaum H. Technology, autonomy, and manipulation. Internet Policy Review. 2019. Vol. 8, No. 2.
https://doi.org/10.14763/2019.2.1410

5.Floridi L. (ed.). The Onlife Manifesto: Being Human in a Hyperconnected Era. Cham: Springer, 2015. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04093-6

6. boyd d. It’s Complicated: The Social Lives of Networked Teens. New Haven: Yale University Press, 2014.
https://yalebooks.yale.edu/book/9780300199000/its-complicated/

7. UNESCO. Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Paris: UNESCO, 2021. https://www.unesco.org/en/articles